

ԼՈՒՍԻՆԵ ԹԱՍԱԼՅԱՆ

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի դասախոս, ոստիկանության ավագ լեյտենանտ

**ՀԱՇՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ինչպես գիտենք՝ Հայաստանի Հանրապետությունում հաշտարարությունը՝ որպես վեճերի լուծման այլընտրանքային միջոց և արդարադատությանն օժանդակող իրավական ինստիտուտ, նոր է: Իրավական համակարգում դա իր տեղը և դերը ստանձնեց 2015 թվականի մայիսի 7-ին Ազգային ժողովի կողմից օրենսդրական փոփոխությունների և լրացումների միջոցով: Իսկ հիմնադիր փաստաթուղթ կարող ենք համարել քաղաքացիական և առևտրային իրավունքի ոլորտում վեճերի լուծման այլընտրանքային կանաչ փաստաթուղթը (ՎԼԱ) և Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը:

ՀՀ դատական օրենսգրքում, ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, ՀՀ ընտանեկան և ՀՀ պետական տուրքի մասին օրենքներում ամրագրվեցին այնպիսի նորմեր, որոնք թույլ են տալիս կարգավորել հաշտարարության ինստիտուտի ձևավորման կարգը և հաշտարարի գործունեությունը:

Հաշտարարություն իրականացվում է քաղաքացիաիրավական, աշխատանքային և ընտանեկան բնույթի գործերով: Իսկ հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությունը որոշակի իրավահարաբերության կապակցությամբ կողմերի միջև կնքված գրավոր համաձայնություն է:

Հաշտարարի՝ հաշտարարության գործընթացն իրականացվում է օրենքից բխող սկզբունքներով՝ առաջնորդվելով կամավորության, գաղտնիության, կողմերի հավասարության, հաշտարարի անկողմնակալության սկզբունքների հիման վրա:

Օրենսդիրը շատ հակիրճ և նրբանկատորեն է շարադրել հաշտարարի իրավունքները և պարտականությունները:

Ըստ իս՝ միևնույն ժամանակ սահմանված ցանկացած իրավունքի և պարտականության տողատակերում հասկանում ենք, որ հաշտարարն իր գործունեությունը պետք է իրականացնի մաքրամաքուր, չգրված ներքին սկզբունքով: Հաշտարարը հաշտարարություն իրականացնելուց հրաժարվելու իրավունք ունի, եթե կարծում է, թե իր մասնակցությունը հաշտարարության գործընթացին կհանգեցնի հաշտարարության որևէ սկզբունքի խախտման:

Միևնույն ժամանակ՝ այս կամ այն իրավունքի անարգել իրականացման երաշխիքների թվում հանդես է գալիս նաև տվյալ իրավունքի իրականացման կարգի հստակ իրավական կարգավորումը:

Ներպետական իրավական նորմերի համաձայն՝ հաշտարարություն իրականացվում է արտադատական և դատավարության ընթացքում՝ առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարաններում դատավարության ընթացքում մինչ վճռի հրապարակումը:

Կարող ենք հաշտարարությունը միաժամանակ դիտարկել՝ որպես քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ինստիտուտ կամ դրան սերտ կապված ենթաճյուղ, քաղաքացիական գործընթացի փուլ է և սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման ձև: Հաշտարարությունը որպես քաղաքացիական գործընթացի փուլ քաղաքացիական ընթացիկ փուլն է և շատ հաճախ վերջնական կարող է հանդիսանալ: Այս դեպքում ավարտը նշանակում է դատավարական փուլի կամ գործընթացի հաջորդ փուլի արագ անցում:

Թեպետ դատական փուլի կամ գործընթացի հաջորդ հաշտարարության փուլի անցումը չի նշանակում սուբյեկտիվ իրավունքների կամ դատավարության կողմերի իրավունքների դադարում, դրանք կարող են շարունակ-

● ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ № 112 2019

վել նաև դատական գործընթացի հաջորդ փուլերում, եթե համաձայնությունը չի կնքվում, կնքված հաշտության համաձայնությունը ոչ իրավաչափ է կամ հակասում է երրորդ անձանց շահերին:

Հաշտարարության փուլի անցման կողմերի իրավունքն անհրաժեշտ է տարբերակել դատավարության սուբյեկտի կամ կողմերի իրավունքների իրացումից: Հաշտարարության փուլի անցնող կողմերը, բացի հաշտության իրավունքից, ունեն օրենսդրական նորմերի հետ չկապված այլ իրավունքներ, և այդ իրավունքներից մեկն էլ հաշտարարության կողմերի իրենց իսկ ներկայացրած փոխշահավետ կամ այլընտրանքային ձևով վեճի լուծումը, օրենքից չկառչելու կամ չկաշկանդվելու իրավունքն է:

Օրենքից չկառչելը կամ չկաշկանդվելը ենթադրում է նաև օրենքով չսահմանափակվելու և օրենքին չհակասող լուծման հնարավորություն, որը հաշտարարության կողմերի իրավունքն է:

Կարելի է ենթադրել, թե այս դեպքերում շրջանառությունից հանվում է մեզանում տարածված «գործի հաղթող և պարտվող» հասկացությունը:

Նկատի ունեմ՝ հաշտարարությամբ վեճի լուծման տարբերակում, քանի որ սովորաբար դատավարության կողմերից մեկը դատարանի վերջնական որոշումը չընդունվելու դեպքում համարում է իրեն պարտված՝ բացառությամբ, եթե հայցվորը հրաժարվում է հայցից կամ դիմումից: Գործնականում չի բացառվում, որ պարտվող հանդիսանա այն անձը, ով հայցը ներկայացրել է, սակայն իր իրավունքները խախտվել են:

Այնուամենայնիվ, կարծում եմ՝ հայցից հրաժարվելու կամ բողոքարկելու իրավունքի դեպքում կիրառել «պարտվող կամ հաղթող կողմը» հասկացությունը սխալ է, քանի որ սահմանված չէ օրենքով, այլ գործում է կողմերի տրամաբանությամբ: Այսպես՝ Քաղաքացիական դատավարության ՀՀ օրենսգրքի որևէ հոդվածի համաձայն կամ հոդվածի կետով նման բան չի սահմանված: Բարեբախտաբար օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքի իրականացմամբ Ազգային ժողովի որևէ պատգամավոր հանդես չի եկել:

Փաստորեն, անգամ կողմերի գիտակցության մեջ հաշտարարության դեպքում նման տերմիններ չեն կարող ծագել՝ անկախ այն հանգամանքից, թե դատական կամ արտադատական կարգով է վեճը հաշտությամբ լուծվել: Հստակ կարող ենք ասել, որ այս դեպքում կողմերի միջև էլ ավելի է զարգանում բանակցությունների միջոցով վեճ լուծելը, անգամ կարող ենք ասել, որ հաշտարարությունը նպաստում է մարդու գիտակցության և իրավագիտակցության զարգացմանը:

Ավելին՝ կողմերն իրենց իսկ վեճի բանակցողներն են, և գործն ավարտվում է իրենց կայացրած որոշմամբ: Երբ դատավարության կողմերն օրենքի պահանջներին համապատասխան միջնորդություն են ներկայացնում դատարանին, որ գործը լուծվի հաշտությամբ, այդ պահին հաջորդում է հաշտարարության վարույթը, իսկ կողմերի հաշտությամբ վեճը լուծելու նախաձեռնության իրավունքը՝ իրականացված: Այդ պահից, ըստ էության, սկսվում է դատական կարգով վեճի լուծման գործընթացի հաջորդ փուլը կամ հաշտարարության փուլը: Հետևաբար՝ դատավարական փուլերի և հաշտարարության փուլի գործընթացը տարբեր և հաջորդող փուլեր են, ուստի հաշտարարության փուլին անցնել՝ չի նշանակում դատական կարգով իրավունքների պաշտպանությունից հրաժարվել:

Ակնհայտ է, որ անհրաժեշտություն կա հստակ իրազեկել ու մեկնաբանել կողմերի դատական կարգով և հաշտարարության միջոցով վեճը լուծելու առավելության վերաբերյալ:

Այդ իրավունքի իրականացմանն առնչվող մյուս կարևոր հարցադրումն այն է, թե կողմը դատավարության մինչև ի՞նչ փուլն իրավունք ունի դիմել հաշտարարության: Կողմերը դատավարության ցանկացած փուլում կարող են գործն ավարտել հաշտության համաձայնությամբ:

Կարելի է փաստել, որ հաշտության գործընթացի հիմնական և բովանդակային աշխատանքը կատարվում է հաշտարարի կողմից: Դա են վկայում նաև այն բոլոր իրավական նորմերը, որոնք կարգավորում են հաշտարարի ինստիտուտը: Հաշտարարի աշխատանքն ավարտվում է կողմերից առնվազն մեկի, կամ հաշտարարի կողմից գործընթացը դադարեց-

նելու, կամ հաշտարարության շնորհիվ հաշտության համաձայնություն կնքելու միջոցով:

Գործնականում հաշտության իրավունքը կողմերին չիրազեկելը, խոչընդոտելը կամ բացասական կարծիք արտահայտելով ներկայացուցչի կողմից հանդես գալը, կարծում եմ, ողջամիտ չէ:

Ինչպես հասկացանք՝ օրենսդիրը սահմանել է հաշտարարության արտադատական և դատավարության փուլում կողմերի կամավոր դիմելաձև, ինչպես նաև հաշտարարի ինքնուրույն գործունեություն: Սակայն բազմիցս նշել եմ, որ հաշտարարությունը, լինելով արդարադատությանն օժանդակող ինստիտուտ, պետք է ստանա իր գործունեությունն իրականացնելու անհրաժեշտ պետական աջակցություն, որն էլ կնպաստի հաշտարարության ինստիտուտի զարգացմանը:

Ավելի հստակ՝ կարծում եմ, որ հաշտարարի դերի բարձրացման և ինստիտուտի կայացման համար ոչ թե դատավորները, փաստաբանները կամ հանրային իրազեկումը պետք է նպաստեն, այլ հենց մինչդատական վարույթում որոշ գործերի համար անհրաժեշտ է սահմանել հաշտարարության դիմելու պարտադիրության սկզբունք, օրինակ՝ ամուսնալուծության, խնամակալության, ալիմենտի, ժառանգման և աշխատանքային իրավունքից բխող վեճերը: Նշված վեճերը պետք է պարտադիր մինչդատական վարույթի գործեր լինեն. իհարկե, դա չպետք է սահմանափակի այս փուլից հրաժարվելու համար դատավարության ցանկացած փուլում հաշտության գնալու իրավունքը:

Եթե ուսումնասիրենք մայրցամաքային երկրներում հաշտարարության ծագման և զարգացման փորձը, ապա կտեսնենք, որ արդարադատության և մինչդատական վարույթի պարտադիր լինելը մեծ դեր է ունեցել: Օրինակ՝ հունական կառավարությունը ձեռնարկել է այս ոլորտում շատ ակտիվ դիրքորոշում, որի նպատակն է այնպիսի պայմաններ ստեղծել քաղաքացիների համար, որոնք թույլ են տալիս նրանց ավելի մեծ չափով պատասխանատվություն կրել

այն հակասությունների լուծման համար, որոնց կողմերը նրանք են:

Նաև առաջարկվել է տեղեկատվություն տրամադրելու հնարավորությունների հաշտարարության վերաբերյալ, հաշտարարների ծառայությունների վերաբերյալ յուրաքանչյուր դատարանում ստեղծել կենտրոնական տեղեկատվական կենտրոն: Այդ իրավական տեղեկատվական «պատուհանները» քաղաքացիներին տրամադրում են խորհրդատվություն, որ նրանք իրենց խնդիրների լուծման համար կարողանան ընտրել առավել հարմար կարգ:

Հաշտարարության ինստիտուտի կայացման և հաշտարարի դերի գնահատման համար ներպետական համակարգում, կարող եմ ասել, հոլանդական աջակցության ձևը ոչ թե պետք է նկատի ունենալ, այլ անհրաժեշտ է և ընդօրինակելի:

Գերմանիայում հաշտարարությունը ներդաշնակորեն ինտեգրված է արդարադատության համակարգում: Օրինակ՝ հաշտարարները ուղղակիորեն աշխատում են դատարանների հետ՝ զգալիորեն նվազեցնելով մի շարք պրոտենցիալ հայցեր: Այսօր հաշտարարությունը ոչ միայն ընտանեկան հարցերում է ինտեգրված գերմանական դատարաններին, այլև ընդհանուր դատական համակարգին, վարչական դատարաններին և այլն: Գերմանական շատ իրավական դպրոցներում մշտապես ուսումնասիրում են հաշտարարություն: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր ոք, ով գալիս է բուհի իրավագիտության ֆակուլտետ, անցնում է հաշտարարության դասընթաց¹:

Սակայն ոչ բոլոր երկրներում է հաշտարարությունը ճանաչվում որպես առանձին մասնագիտություն: Շատ երկրներում դա դիտվում է երկրորդ կամ հիմնական մասնագիտության լրացում: Օրինակ՝ Ավստրիան այն սակավաթիվ երկրներից է աշխարհում, որտեղ հաշտարարի մասնագիտությունն ընդգրկված է մի շարք մասնագիտությունների շարքում: Ավելին՝ Ավստրիան միակ երկիրն է, որը 2004թ. ընդունել է Դաշնային օրենքը հաշտարարության ինստիտուտի հիման վրա, որը կարգավորում է

¹ Стн Федеральный закон Российской Федерации от 23 июля 2013 г. N 233-ФЗ «О внесении изменения в статью 18 Федерального закона «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)».

հաշտարարների ուսուցումը և սահմանում որոշակի վերապատրաստման չափանիշներ²:

Հայաստանում ևս այդպես է, օրինակ՝ փաստաբանը նաև ունի հաշտարարի արտոնագիր, բայց զբաղվում է հիմնականում փաստաբանությամբ, և կարելի է ասել, որ իրենք իրենց ներքին զգացողությամբ փաստաբան են, դա վկայում է այն, որ այդ ոլորտում ունեն բազմաթիվ գործեր, իսկ հաշտարարության գործերի բացակայության պատճառը բարդում են դատարանների վրա: Սակայն անդրադառնամ ներպետական ինստիտուտին, խնդիրներին, և իմ կարծիքով՝ ոլորտի զարգացման համար որպես օրինակելի և ընդունելի են Ա Գերմանիայի, Ա Հոլանդիայի մոդելները³, քանզի համարում եմ, որ հաշտարարությունը ինքնուրույն մասնագիտություն է և պետք է դասավանդվի բոլոր իրավաբանական ֆակուլտետներում:

Սակայն, իմ կարծիքով՝ հաշտարար պետք է լինի բացառապես պարտադիր բակալավրի աստիճանով իրավաբանական կրթություն ունեցող անձ, կրկին շեշտում եմ և հիմնավորում այն փաստով, որ մեր գործունեության ընթացքում ցանկացած քայլ կատարելիս պետք է հետևել օրենքի տառին և կարողանալ հասկանալ վեճի առարկան. ի վերջո՝ հաշտարարը արդարադատությանն օժանդակող է: Օրինակ՝ պատկերացրեք, թե դատավորը կամ նոտարը լինի տնտեսագետ, այս դեպքում ինչ կլինի արդարադատության իրականացման ընթացքում, պատասխանը մեկն է՝ իհարկե, ողբերգություն:

Վերոգրյալի համաձայն՝ առաջարկում եմ հետևյալ օրենսդրական փոփոխությունները.

1. Մինչդատական վարույթի պարտադիր

բնույթի գործեր սահմանել՝ ընտանեկան, աշխատանքային, ժառանգության բնույթի բոլոր վեճերը:

2. Հաշտարարության ինստիտուտի կայացման և դատական համակարգի ինտեգրման, ինչպես նաև արդարադատությանն օժանդակ ինստիտուտի դերի կայացման համար անհրաժեշտ է պետական աջակցություն և հսկողություն, ինչը չունենք մենք այսօր:

Միանշանակ՝ չի կարելի դա քննադատություն ընդունել, պետությունը կարող է և, կարծում եմ՝ նաև պարտավոր է հարկային արտոնություններ տրամադրել հաշտարարներին ու հաշտարարական ընկերություններին, քանզի այս ինստիտուտը նոր է և կայացման ուղիում ունի բազում խնդիրներ, այդ իսկ պատճառով հարկային արտոնություններ տրամադրելն անհրաժեշտություն է, ինչպես նաև ժամանակավոր անհատույց գրասենյակային պայմաններ՝ առաջիկա հինգ տարիների համար:

Այդ կառուցակարգի իրավական ամրագրման դեպքում երկուստեք կշահեն Ա հաշտարարության նախաձեռնողը, Ա դատավարության կողմերը, քանի որ, մի կողմից՝ ապարդյուն չի անցնի սկզբնական նախաձեռնության հեղինակի արդեն կատարած աշխատանքը, մյուս կողմից՝ կողմերը գործընթացը շարունակելու որոշակի հիմք կունենան իրավունքի իրականացման համար:

Վերոհիշյալ եզրահանգումները և առաջարկությունները, կարծում եմ, օգտակար կլինեն, կնպաստեն մարդու իրավունքների և հաշտարարության ինստիտուտի զարգացմանն առնչվող իրավական ամրագրման հիմնախնդիրների արդյունավետ լուծման համար:

² Տե՛ս Федеральный закон Российской Федерации от 23 июля 2013 г. N 233-ФЗ/12.04.2017թ/: «О внесении изменения в статью 18 Федерального закона «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)».

³ Տե՛ս GeramiA. Bridging the Theory-and-Practice Gap: Mediator Power in Practice // Conflict Resolution Quarterly.- 2009.- Vol. 26.- №4.- P. 433-451.- P. 435.